ALEX GOLDIŞ

„REGIMUL DE RELEVANŢĂ” ŞI SITUAŢIA ISTORIILOR LITERATURII DE DUPĂ 1990

Dezbaterile despre modificările canonice sunt relativ recente în cultura română. Înainte de 1990 nu s-a vorbit aproape deloc despre canon, întrucât o asemenea dezbatere ar fi ridicat probleme de ideologie care ar fi fost, cu siguranţă, supuse cenzurii. Astfel încât, deşi revizuiri canonice au avut loc (de la canonul ideologic al anilor ’50 până la canonul estetic al anilor ’60–’70), nu s-au menţionat niciodată deschis principiile care au stat la baza lor. Faptul e de înţeles: punerea sub semnul întrebării a canonului ar fi reprezentat un pericol direct la adresa ideologiei oficiale. De aceea, critica şi istoria literară a preferat să opereze tacit cu modificări ale canonului, fără să pună în discuţie aspectul revoluţionar sau măcar inovator al acestora. Era normal, aşadar, ca după 1990 să se vorbească insistent despre „revizuiri”, cu atât mai mult cu cât, eliberat de ideologia oficială, statutul literaturii române se modificase. Pe de o parte, o serie de teorii, concepte sau instrumente literare considerate tabu au reintrat în circuitul ideilor critice. Pe de altă parte, s-a lărgit însuşi domeniul literaturii, care a început să înglobeze scriitori de exil, scriitori de extremă dreaptă, dar şi literatura Republicii Moldova. În plus, s-a pus în discuţie, imediat după instaurarea principiilor democratice, caracterul etic al literaturii, retrăgându-li-se din merite scriitorilor care au pactizat cu regimul comunist. Toate aceste fenomene reprezintă adevărate provocări pentru istoriografia românească, care îşi aşteptau concretizarea în istorii literare şi în sinteze noi.

La o privire mai atentă asupra istoriilor literare integrale (sau cu ambiţii de sinteză), e uşor de constatat că nici una dintre revizuirile canonice promise în prima parte a anilor ’90 nu are loc. Unul dintre motivele acestei reticenţe faţă de modificarea canonului ţine de faptul că semnatarii acestor metanaraţiuni sunt cei care au consacrat valorile literaturii române şi înainte de 1990. În decursul ultimelor două decenii şi jumătate au apărut, în literatura română, o serie de istorii literare, fie că e vorba de panoramări totalizatoare sau doar de volume cu intenţie panoramică: *Istoria literaturii române* (1990) de Ion Negoiţescu, *Istoria literaturii române de azi pe mâine* (2001) de Marian Popa, *Istoria literaturii române contemporane (1941–2000)* (2005) de Alex. Ştefănescu, *Istoria critică a literaturii române* (2008) de Nicolae Manolescu, *Iluziile literaturii române* de Eugen Negrici (2008) şi *Scurtă istorie. Panorama alternativă a literaturii române* (2011) de Mihai Zamfir.

E drept că cel puţin două dintre ele se descalifică din start: cartea lui Marian Popa, documentată foarte acribios, a fost contestată din cauza premisei că orice istorie a literaturii române ar trebui să încorporeze documente ale Securităţii. Redactată în întregime din Germania, unde autorul s-a autoexilat, cartea pleacă de la ipoteza (justă, în fond) că, începând din 1944, literatura română a devenit un produs prin excelenţă politizat:

Caietele Sextil Puşcariu, II, 2015, Cluj-Napoca, p. 588–594

BDD-A22931 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 12:25:30 UTC)

> „Din cele abia arătate, se va înţelege de ce această *Istorie* acordă un spaţiu aşa de mare circumstanţelor ideopolitice interne şi externe, faptelor economice, biologice, sociologice şi culturale. Acest interes va fi excesiv numai pentru cei ce ignoră că literatura postbelică locală este un produs politizat, pentru politic, din politic, provenit dintr-o politică individuală sau grupală de contestaţie a politicului oficial” (Popa 2009, p. VI).

De aici până la ideea că o istorie a literaturii române contemporane nu poate exclude documentele Securităţii nu mai e decât un pas, pe care Marian Popa şi-l asumă deschis, inserând în istorie pasaje din propriile note informative. De cealaltă parte, *Istoria literaturii române contemporane (1941–2000)* a lui Alex. Ştefănescu poate fi eliminată din sfera referinţelor creditabile din cauza caracterului jurnalistic al discursului – tomului îi lipsesc notele bibliografice, iar trimiterile la volume sunt extrem de vagi – şi a naturii capricioase a judecăţilor de valoare. Literatura ca joc de societate, în care personalităţile scriitoriceşti se edifică prin confruntarea cu imaginea contemporanilor despre ele, reprezintă tema privilegiată a cărţii – suplinind cel mai adesea analiza pe text şi expunerea sintetică.

E evident că, prin arbitrariul opţiunilor ideologice şi estetice, istoriile literare menţionate mai sus nu reuşesc să provoace modificări canonice ale literaturii române. În schimb, celelalte volume merită luate în seamă. *Istoria literaturii române* a lui Ion Negoiţescu, proiectată încă din anii ’60, îşi propune să elimine cu totul *parti-pris*-urile externe ale unei istorii literare (trimiterile la context sunt reduse la minim), vizând o istorie puristă, imanentă, preocupată exclusiv de valoarea estetică a operelor. „Criteriul estetic rămâne aşadar o permanenţă inviolabilă în demersul meu, însă prin intermediul estetic eu m-am străduit să văd mai departe, mai adânc” (Negoiţescu 1991, p. 9), aceasta e premisa de la care porneşte criticul. Nu mai puţin evidentă e această opţiune puristă în *Istoriile* lui Nicolae Manolescu şi Mihai Zamfir. Primul elaborează o istorie a literaturii pornind de la „estetica receptării” fundamentată de Gadamer şi Jauss (în care obiectivitatea valorilor să fie înlocuită de „orizontul de aşteptare” consacrat de tradiţie), în timp ce al doilea concepe o istorie stilistică a literaturii române – în care predilecţiile lingvistice şi mutaţiile formale ale scriitorilor devin criteriu central.

Noutatea de concepţie a volumului manolescian, sintagma de „istorie critică”, ancorează demersul în estetica receptării. Nicolae Manolescu valorifică viziunea lui Gadamer şi Jauss conform cărora orice judecată de gust e mediată cultural, reproşând în acelaşi timp istoriilor lui E. Lovinescu şi G. Călinescu absenţa reflecţiei metacritice:

> „Acesta este cel de al doilea înţeles acceptabil pe care-l putem da istoriei critice la două mâini: ea comportă o (re)valorizare şi o (re)interpretare permanentă a fiecărui text şi a literaturii în întregul ei, ca interglosare infinită” (Manolescu 2008, p. 13).

În ce priveşte însă canonul propriu-zis, istoricul literar urmează ordinea şi valorile impuse deja de Călinescu. El se rezumă la a corecta canonul predecesorului prin reevaluări înfăptuite deja de critica postbelică. Un minus considerabil pentru o istorie „critică” constă în ignorarea totală a contextelor ideologice a operelor. Nicolae

BDD-A22931 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 12:25:30 UTC)

Manolescu nu acordă atenţie grupărilor şi curentelor decât tangenţial. Cele mai acute deficienţe ale *Istoriei critice* sunt de regăsit în capitolele despre literatura contemporană, cea pe care criticul o consacrase în calitate de cronicar literar. Lipsa criteriilor de evaluare şi a viziunii unitare asupra literaturii postbelice, omisiunile şi erorile factuale fac ca acel canon impus de Manolescu să devină necreditabil. Deşi prefaţa propunea o abordare teoretică trecută prin filtrul lui Gadamer sau Jauss, conţinutul propriu-zis al *Istoriei* dezvăluia mai degrabă un critic autarhic, pus pe judecăţi apodictice în defavoarea dialogului cu istoria.

Volumul lui Mihai Zamfir, *Scurtă istorie. Panorama alternativă a literaturii române*, apărut în 2011–2012 (revăzut şi adăugit deja la a doua ediţie), nu face decât să-şi asume cu serenitate aceeaşi perspectivă „purist㔝, gata să pună între paranteze mai bine de un secol de receptare. E drept că, pe de o parte, *Istoria* lui Zamfir n-are proporţiile şi mizele *Istoriei* manolesciene, din moment ce optează pentru o formulă abreviată şi se încheie, în acest prim volum, cu poeţii simbolişti. Miza teoretică a cărţii lui Zamfir nu e atât de fastidioasă ca cea a colegului de generaţie, din moment ce premisele ei pot fi reduse la intenţia de a scrie o istorie stilistică a literaturii române. Prin „stil”, Mihai Zamfir nu vizează însă vreo paradigmă teoretică, ci accepţiunea de bun-simţ a „particularităţii” sau „specificităţii” unui scriitor. Sintagma de „istorie stilistică” a literaturii române devine complet inutilă, iar orizontul teoretic al cărţii nu-l depăşeşte pe cel călinescian: acela de a redacta „o sinteză epică” în care gustul istoricului (suveran, fără apelul la ajutoare metacritice) să facă ordine printre operele valabile estetic. Că, în fond, istoricul literar se încrede doar în propria subiectivitate, în cea mai pură descendenţă călinesciană, reiese din mărturisirea că

> „galeria mea de portrete s-a transformat într-un fel de roman (postmodern, firește!) având 39 de personaje principale şi sumedenie de personaje secundare. Cititorul să ia cartea de față drept ceea ce până la urmă este – o vastă ficţiune. Şi îi urez lectură plăcută” (Zamfir 2012, p. 6).

Aşadar, de la G. Călinescu la M. Zamfir nu orizontul teoretic al istoriei literare s-a modificat, ci tipul de naraţiune: de la epopee la romanul postmodern.

Câteva concluzii se impun în urma acestei scurte panorame a celor mai importante istorii literare cu ambiţii totalizatoare din ultimele decenii. Cea mai evidentă e aceea că există o tot mai mare discrepanţă între nevoia de regândire a canonului literaturii române şi discursul teoretic pus în joc de aceste istorii. Chiar când îşi propun altceva, cărţile menţionate mai sus rămân prizonierele unui discurs autarhic despre literatură, centrat asupra valorilor imanente şi asupra fetişului autonomiei esteticului. De aceea, canonul rămâne prin excelenţă unul extrem de restrâns, suprapunându-se aproape fără rest cu cel consacrat înainte de 1990. Noile probleme ale literaturii (de la contextualizările politice până la problema scriitorilor din exil sau la înglobarea fenomenelor de consum) rămân străine istoriilor literare de după 1990. Aşadar, dacă canonul literaturii române rămâne conservator şi limitat e pentru că stadiul disciplinelor literare a rămas încă tributar unei paradigme vechi.

BDD-A22931 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 12:25:30 UTC)

Pe de altă parte, modificările canonice nu trebuie căutate neapărat doar în istoriile totalizatoare, ci şi în monografiile sau sintezele literare apărute după 1990, majoritatea semnate de cea mai recentă generaţie de critici. Perspectiva lor e diferită tocmai pentru că circumstanţele de producere şi de discutare a literaturii române s-au modificat radical după 1990. Frontul comun sub umbrela „autonomiei esteticului”, întreţinută polemic timp de mai bine de trei decenii, nu mai are niciun sens în contextul literar de azi.

Un scurt inventar al volumelor tinerilor critici (deşi nu doar ei au participat la acest fenomen) demonstrează că ultimele două decenii şi jumătate au echivalat cu repunerea pe tapet a unor probleme imposibil de invocat chiar şi sub un regim care mai destrângea uneori şuruburile cenzurii: opţiunile ideologice ale avangardei şi problematizările identitare avute în vedere de aceasta, în volumul lui Paul Cernat, *Avangarda românească şi complexul periferiei* (2007); sinuozităţile scriiturii lui G. Călinescu, aflată în permanenţă la mijlocul distanţei dintre teoriile sale şi cedările de pe teren (inclusiv politice), în cartea lui Andrei Terian, *G. Călinescu. A cincea esenţă* (2009); posibilitatea de a construi un anti-canon feminin al literaturii noastre interbelice, în volumul Biancăi Burţa-Cernat, *Fotografie de grup cu scriitoare uitate: proza feminină interbelică* (2011); calitatea de exponent al unei identităţi în mişcare şi cea de reflector al unei perioade complexe din punct de vedere istoric a lui Mihai Sebastian (în Mihai Iovănel, *Evreul improbabil*, 2012); destinul unui scriitor autoexilat din naţionalismul ceauşist, în volumul lui Claudiu Turcuş, *Estetica lui Norman Manea* (2012); capacitatea unui scriitor activ în timpul comunismului de a ilustra atât disidenţa, cât şi obedienţa faţă de regim, în cartea recentă a lui George Neagoe despre Ştefan Augustin Doinaş, *Asul de pică* (2013). Exemplele pot continua. Fără a părăsi decisiv axa esteticului, atât de deplânsă de generaţia afirmată înainte de 1990, aria de problematizări este, dintr-odată, mult mai largă.

Trei sunt caracteristicile centrale care pot produce revizuirile canonice mult aşteptate: (1) Insistenţa asupra contextului în dauna operei individuale e o consecinţă firească a blocării acestui tip de discurs aproape jumătate de deceniu. A vorbi deschis despre opţiunile politice sau identitare ale avangardiştilor, ale generaţiei ’27 sau ale scriitorilor sub comunism nu ţine de preferinţe, ci de necesitate. (2) Precedenţa metacriticii asupra criticii e explicabilă, pe de o parte, atât pe filieră externă (unde studiile teoretice şi interdisciplinare au acaparat total câmpul studiilor literare), cât şi pe filieră internă: unei generaţii ’60 care punea literatura pe piedestal şi mai plasa, încă, teoria la capitolul birocraţie inutilă, era normal să i se contrapună acum o generaţie care favorizează reflecţia asupra criticii. Un nou pozitivism, în consonanţă cu achiziţiile teoretice ale World-Systems Theory sau ale studiilor cantitative, nu e departe de utopia tinerilor critici. De aici şi a treia deosebire faţă de generaţiile anterioare: (3) încercarea de înscriere a fenomenelor literare româneşti într-un circuit internaţional. Tot mai mulţi critici actuali îşi pun nu doar problema orientării discursului lor către Occident, ci chiar a posibilităţii de a pătrunde efectiv

BDD-A22931 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 12:25:30 UTC)

în sfera de referinţe occidentale. Cartea lui Andrei Terian, *Critica de export* (2013), propune chiar un proiect concret în acest sens, din unghiul unei teorii sistemice: „Totuşi, mai relevantă […] mi s-ar părea o istorie a sistemului literar românesc, pe care să se grefeze apoi diversele epoci, curente, autori şi opere" (Terian 2013, p. 300).

Chiar dacă deocamdată sunt fragmentare şi acoperă doar o mică parte a problematicilor istoriei literaturii române, aceste noi modalităţi de abordare sunt în măsură să producă revizuirile canonice despre care s-a tot vorbit după 1990. Pe de altă parte, e adevărat că statutul canonului însuşi s-a modificat în ultimele decenii. Din disciplină a Marilor Cărţi ale umanităţii, el a devenit, odată cu poststructuralismul şi cu studiile culturale, o convenţie culturală strict contextualizată. Pentru a înţelege mutaţiile prin care a trecut conceptul însuşi de canon, mi se pare necesar apelul la un concept consacrat de Galin Tihanov într-un articol celebru despre originile est-europene ale teoriei literare. Prin „regime of relevance", căci despre acest concept este vorba, Tihanov înţelege „the prevalent mode of literary consumption in a society at a particular time" (Tihanov 2004, p. 77). Istoria ideilor literare poate fi rescrisă ca istorie a încercărilor de conceptualizare a modificărilor regimului de relevanţă al literaturii. Din punctul de vedere al lui Tihanov, au existat în cultura occidentală modernă trei regimuri de relevanţă ale literaturii: primul, datând din secolul XVIII până la finalul secolului XIX, valorizează literatura pentru rolul ei în practica socială şi politică. Al doilea, coincident cu epoca modernismului literar, se referă la un regim al relevanţei care valorizează literatura pentru calităţile ei ca artă. Aşa-numita civilizaţie post-modernă marchează

> „the transition to a third regime of relevance, where increasingly literature is not recognized for its social and political weight, nor indeed for some presumed aesthetic uniqueness, but is rather evaluated in a more low-key regime of relevance for what it can provide in terms of practically useful experience or entertainment or therapy" (*ibidem*, p. 79).

Odată stabilită această tipologie, devine evident că, în calitate de „disciplină a Marilor Cărţi", canonul literar nu e un concept transistoric, ci mai degrabă unul contextual, ataşat celui de-al doilea regim al relevanţei: cel care operează cu un absolutism al valorilor estetice, legitimat de poziţia autarhică a criticului literar şi de o viziune cvasimistică asupra literarului. Dacă, în context occidental, acest regim al relevanţei literaturii ca discurs autonom a dispărut odată cu emergenţa filozofiei scepticismului, în culturile est-europene el s-a menţinut până la căderea blocului sovietic. În destule cazuri particulare, ca în acela al istoriografiei literare româneşti, el a supravieţuit chiar după ce discursul general asupra literaturii s-a modificat. Problema revizuirii canonului de după 1990 poate fi descrisă, astfel, ca o ciocnire (*clash*) dintre disciplina istoriografiei care a rămas tributară celui de-al doilea principiu al relevanţei şi situaţia „din teren", reală, a literaturii, care ţine de

BDD-A22931 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 12:25:30 UTC)

cel de-al treilea principiu al relevanţei. Cu toate că mai toţi observatorii fenomenului au sesizat „procesul degradării încrederii în literatura pură”, ba chiar „decăderea vertiginoasă a discursului literar în societate” (Simuţ 2004, p. 7), istoriile literare au continuat, după modelul interbelic, să perpetueze ideea de canon absolutist şi purist. *Istoria* lui Călinescu, în care „the Grand Narrative is the unbroken national literary flow since remote and glorious origins” (Spiridon 2007, p. 393), rămâne un model de nezdruncinat şi pentru istoriile literare postbelice.

Dacă am plecat de la postulatul că recentele dezbateri despre canon nu pot fi înţelese în întreaga lor amplitudine fără a le pune în relaţie cu evoluţia şi stadiul criticii româneşti, devine evident că revizuirile canonice vor depinde, în perioada imediat următoare, de capacitatea disciplinelor umaniste de a se reinventa.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Manolescu 2008 = Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Piteşti, Editura Paralela 45, 2008.

Negoiţescu 1991 = Ion Negoiţescu, *Istoria literaturii române*, I *(1800 – 1945)*, Bucureşti, Editura Minerva, 1991.

Popa 2009 = Marian Popa, *Istoria literaturii române de azi pe mâine*, vol. I–II. Versiune revizuită şi augmentată, Bucureşti, Editura Semne, 2009.

Simuţ 2004 = Ion Simuţ, *Reabilitarea ficţiunii*, Bucureşti, Editura Institutului Cultural Român, 2004.

Spiridon 2007 = Monica Spiridon, *The Career of Latecomers: Romanian Literary Histories*, în John Neubauer, Marcel Cornis-Pope (eds.), *History of the Literary Cultures of East-Central Europe. Junctures and Disjunctures*, III. *The Making and Remaking of Literary Institutions*, Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 2007.

Ştefănescu 2005 = Alex. Ştefănescu, *Istoria literaturii române contemporane (1941–2000)*, Bucureşti, Editura Maşina de Scris, 2005.

Terian 2013 = Andrei Terian, *Critica de export. Teorii, contexte, ideologii*, Bucureşti, Editura Muzeul Literaturii Române, 2013.

Tihanov 2004 = Galin Tihanov, *Why Did Modern Literary Theory Originate in Central and Eastern Europe? (And Why Is It Now Dead)?*, în „Common Knowledge”, Duke University Press, vol. 10, Winter 2004.

Zamfir 2012 = Mihai Zamfir. *Scurtă istorie. Panorama alternativă a literaturii române*. Ediţia a II-a, Bucureşti, Polirom–Cartea Românească, 2012.

“THE REGIMES OF RELEVANCE” AND THE STATUS OF THE ROMANIAN LITERARY HISTORIES AFTER 1990
(*Abstract*)

There is an increasing disagreement between the need to reconsider the Romanian literature canon and the theoretical discourse approached by the post 1990 histories of literature. Most of them, authored by Ion Negoiţescu, Nicolae Manolescu or Mihai Zamfir, favor an autarchic discourse on literature, focused on immanent values and on the autonomy of the aesthetic. For this reason, the canon remains particularly restricted, and it overlaps almost exactly the canon established before 1990. The new problems of literature (from political contextualization to the problem of exiled

BDD-A22931 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 12:25:30 UTC)

writers or to the integration of the consumption phenomena) continue to be foreign to the literary histories after 1990. The article tries to innovate the perspective on Romanian historiography by advancing Galin Tihanov' s concept of „reigmes of relevance".

Cuvinte-cheie: *postcomunism, istoria literaturii române, canon, „regim de relevanţă", teorie literară*.
Keywords: *postcommunist era, history of Romanian literature, canon, „regimes of relevance", literary theory*.

Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară
„Sextil Puşcariu"
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviţă, 21
al3xgoldis@gmail.com

BDD-A22931 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 12:25:30 UTC)